

astola

ikerketa eta historia

DURANGALDEKO URTEKARIA

13.zk 2019 • 5€

KIRIKIÑO ETA MONTEJURRA

Gudariak eta erreketek Durangaldean

Ondorengo lerroetan gerra zibilean borrokan ekin zioten unitate militar biren gorabeherak ekarriko ditugu hona; hala eta guzti ere, ez unitateok bizi izan zituzten gertakari guztiak, Durangaldean burutu zituzten ekintzetara mugatuko gara-eta. Unitate biok dira Kirikiño batailoia, bata, eta Montejurrrako tertzioa, bestea. Jeltzalea, lehenengoa, tradizionalista bigarrena. Eusko Jaurlearitzaren aginduetara borroka eginez, Errepublikaren alde aritu zena Kirikiño, eta matxinatuen sostenguan ekin ziona Montejurrrakoa. Biak ala biak euskaldunez osatuak, nafarrez tertzioa, eta batailoia, bestea beste, Durangaldeko mutil mordo batez.

24/4/37

La voz de España

Domingo, 23 de Abril de 1937

San Sebastián - Año II - Núm. 187

Hemos de llevar una marcha progresiva y constante hacia el logro de la gran España orgánica.

El Jefe del Estado, Generalísimo FRANCO

Se derrumba el frente rojo de Vizcaya

CAMPANZAR, ELORRIO Y LOS INCHORTAS, EN PODER DE NUESTRAS FUERZAS

Alocución que el Alto Mando nacional dirige a los separatistas de Vizcaya

La brillante jornada de ayer en el frente de Vizcaya

CENTENARES DE PRISIONEROS SE ENTREGAN DANDO VIVAS A ESPAÑA

La gesta del Ejército, la heroica resistencia

Nuestros aviadores bombardean en Bilbao a los buques contrabandistas

BOLETIN OFICIAL DE INFORMACION DEL CUARTEL GENERAL DEL GENERALISIMO
 EJERCITO DEL NORTE.—Fuente de día 24 de abril
 Este frente de Vizcaya. En
 Este frente de Vizcaya. En

Secundario, y como consecuencia de la brillante jornada de ayer en el frente de Vizcaya, el ejército de Franco ha conseguido conquistar a los separatistas de Vizcaya. En la actualidad, los separatistas se encuentran en un estado de profunda desesperación y de profunda desmoralización. El ejército de Franco ha logrado establecer una línea de defensa sólida y ha logrado derrotar a los separatistas en Vizcaya. En consecuencia, el ejército de Franco ha logrado establecer una línea de defensa sólida y ha logrado derrotar a los separatistas en Vizcaya.

(Fase en las páginas precedentes y sucesivas las informaciones de nuestros correspondientes de guerra)

 Begoña tertzioko Durangoko erreketekak. Martín Gastañazatorre (“La cámara en el macuto”. 2018)

Montejurra eta Kirikiño

Gurean izenak esana duela esaten da, eta esan dai-teke unitate bion kasuan hori nahi izan zutela era-kutsi biei deitura esanguratsuak jarritz. Izan ere, Montejurra karlistentzat leku berezia zen, ber-tan hiru alditan borrokatu zutelako liberalen kon-tra lehen eta bigarren karlistadetan, birritan garai-pena lortuz. Kirikiñoren kasuan, berriz, esanahia ez zen txikiagoa jeltzaleentzat. Izan ere, Evaristo Bus-tintza, Mañariko semea bera, pisu handiko abertzalea izan zen Aranaren ondorengo euskal nazionalis-moan, batez ere euskal kulturaren berpizkundean. **Kirikiñok**, akaso, ordura arteko inork baino lan han-diagoa eta eraginkorragoa egin zuen euskara iraku-riaren alde bere eguneroko **Euzkadi** egunkariaren lehen orrialdeko zutabetik. Bustintza abertzaleen

artean oso ezaguna bihurtu zen bere kazeta lanari esker, baina aurretik ere pisu handiko gizona izana zen alderdi jeltzalean.

Unitate bion sorreran badaude parekotasun eta alde batzuk. Bata zein bestea ez ziren gerraren lehen unean sortuak, Montejurrako tertzioko mili-tarren estatu kolpeak huts egin eta ondoren eratu zen, Nafarroako herrietatik Iruñera hurbildu ziren erreketek gaztez, 1936ko uztailaren 27-28a ondo-ren. Antolatu eta batera, Rafael García Valiño komandantearen aginduetara jarri zuten erreketeen unitatea eta uztailaren azkenetarako Oiartzunen zen, Beorlegiren gizonekin batera Gipuzkoaren kontrako erasoan parte hartzeko prest.

Kirikiño batailoia, berriz, 1936ko abenduan sortu zen, EAJren Euzko Gudarostearen ekimenez. Bere

lehen komandantea ez zen Frantzisko Gorritxo izan, baina batailoia sortzeko akordua hartu eta gutxira izendatu zuten Gorritxo Kirikiño berriz, eta berari egokitu zitzaion lehen 4-5 hilabeteetan unitatea zuzentzea eta nortasuna ematea. Kirikiñok 1936ko abenduaren azkenetan 342 gudari zituen. Montejurrako tertzioa, uztailean eratu zenean, ia halako bi zen handiagoa, 670 erreketek osatzen zuten-eta. Soldadu kopuruok ez ziren mantendu eta gora-beherak izan zituzten geran zehar.

Gerra hasi eta egun gutxira, Montejurrako tertzioa frontean zebilen batera eta bestera, Kirikiño, berriz, 1936ko abenduan, Durangon kokatu zuten, jesuiten kolegioan, eta base hartatik joaten zen egokitzen zitzaion lekura, harik eta 1937ko apirilaren azkenetan Durango nazionalak hartu zuten

arte. Erreketek boluntarioz osatu zen unitate nafarra, batailoi jeltzalea ere borondatezko gudaritzarekin osatuz ibili ziren hasieran, baina beharrezko soldadu kopurura heltzeko kintetan sartzen ziren gazteak hartu behar izan zituen aurrerago.

Montejurrako tertzioak lehen borroka Oartzunen ezagutu zituen, ondoren, abuztuan eta irailaren hasieran, Irun hartzeko ekinetan aritu zen eta, frankistak Donostian sartu eta Bizkaiko mugara heldu bitartean, hau da, irailaren 12tik eta 21era bitartean, Beasain, Azkoitia eta Azpeitia aldeetan ibili zen. Orduan, Soraluzen kokatu zen tertzioa, bere ardurapean Muneta eta San Martzialko gainak hartuz, eta Eibarrera bidea kontrolatzeko lana izan zuen. Hemen eman zituzten Montejurrako erreketek 1937ko martxoaren azkenetara arteko sei hilabeteak.

 Gudariak Intxortako tontorrean.

Emilio Mola general matxinatuak 1936ko udaberriko eraso, 1937ko martxoaren 31n hasi zuen. Eta zelan hasi gainera! Sei hilabete lehenago mehatxu egin bazuen hiriak birrintzeko beste indar bazuela, oraingoan hitza betez erasotu zuen, eta Durango bonbardatu. Martxoaren azken egun hartan italiar hegazkinek burutu zituzten bonbardaketa saioetan 336 lagunetik gora hil, 71 eraikin hondatu, beste 234 etxe eta egitura kaltetu eta beste hainbat triskantzatza zenbatu ziren. Bizkaiaren kontrako erasoari hasiera ematen zitzaion ariketa hartan. Faxisten bonbek Durangoko jesuiten eliza bete-betean harrapatu bazuten ere, aldameneko Jesusen Konpainiaren kolegioan apenas eragin zuten kalterik, patriara erori zen bonba bakarrak sortuak besterik ez, eta Kirikiño batailoien kuartela, hainbeste kalte eragin zituen hondamendi hartatik, onik atera zela esan daiteke.

Montejurraoen eta beste unitate frankista batzuen asmoa eta agindua zen, Otxandiotik ekinda, Anbotopetik Udala inguratu eta Bergararik Durangora

 Gudariak Bergarako Sagasta baserrian, Intxortako frontean. Miguel Cañizal

 Montejurra tertzioko erreketek Durango, 1937ko apirillean. Julio Guelbenzu ("La camera en el macuto" 2018)

zihoan bidea moztea. Agintari militarren asmoak marrazten zituzten paperen gainean berehala egiteko beharra bazirudien ere, Bizkaiaren kontrako eraso gudari eta milizianoen ekinak, gehi eguraldi makurrak, asteetan eta hilabeteetan luzatuko zen operazio bihurtu zuten.

Montejurrakoei, harik eta beste erreketek batzuek Otxandio apirilaren lauan hartu arte, batetik bestera ibiltzea egokitu zitzairen, mendiz mendi euri eta haize denborale artean. Irailaren seian, baionetak erabiliz, Basaguren okupatu zuten (15 erreketek erori ziren bertan eta beste 40 zauritu) eta, ordurako Otxandio nazionalen esku zegoenez, herri hau oinarri hartuta, hurrengo egun eta asteetan Oletan, Anboton eta Saibigainen aritu ziren.

Azken leku honetako borrokak izango ziren ondorengo egunetan Durangaldearen zoria erabaki zutenak, bertan burutu baitzen batailarik gogorrena eta hildakorik gehien eragin zituena.

Saibin Montejurrako tertzioa

Apirilaren 6an eraso zuten nazionalak Saibigainen. Nafarroako tertziok ekite horretan Meabe bigarreneko eta Gonzalez Peña batailoietako milizianoak kanporatzea lortu zuten eta iluntzerako Saibiko tontorra erreketen esku zegoen, Urkiolamendi eta Urkiolako portua, berriz, errepublikanoen menpe. Biharamunean, apirilaren 7an, Oriamendikoei Azuntze hartzea lortu zuten eta Urkiolamendi ere bai. Ondorioz, errepublikanoek Urkiolatik alde egin zuten eta, gauerdian, San Inazio tertziok okupatu.

Apirilaren 14an, Espainiako II. Errepublika eratu zenetik sei urte betetzen ziren egunean, Sabino Aranako gudariei eta Disciplinariokoei egokitu zitzairen Saibiko gailurra berreskuratzea, baita lortu ere. Tontorretik kanporatu arren, nazionalak, Flandes bosgarrena batailoioak, 800 kotan batzea lortu zuten eta handik edo beste lekuren batetik hil

zituzten tontorrean ziren Felipe Bediaga komandantea eta Satur Arias gudaria, bandera monarkikoa eraitsi eta ikurrina mastan jartzen ziharduten unean bertan. Errepublikaren egun hartan Nafarroako Lehen Brigadako komandante zen Garcia Valiño teniente koronelaren aginte lekuan bisitari berezi bi ziren borrokaren gorabeherak ikuskatzen, Francisco Franco eta Emilio Mola jeneralak.

Hilaren 15ean berriz jo zuten erasora erreketek eta oraingoan ere gailurra hartzea lortu. Egun hartako erasoa azkena izan zen eta errepublikanoek galdutzat eman zuten Saibi mendia. Borrokek iraun zuten egunetan, alde batean zein bestean, erori ziren soldaduak asko izan ziren. Adibiderako,

 Durangoko Jesuiten ikastetxea bonbardaketaren ostean. Kirikiño batailoiaaren kuartela zen.

apirilaren 14an Sabino Aranako 50 gudari inguru erori ziren Saibin eta 100dik gora zauritu; arerioen lerroetan, Flandes bosgarrenen artean 25 soldaduk galdu zuten bizia eta 30 inguruk zauriak izan zituzten.

Intxortan Kirikiño batailoia

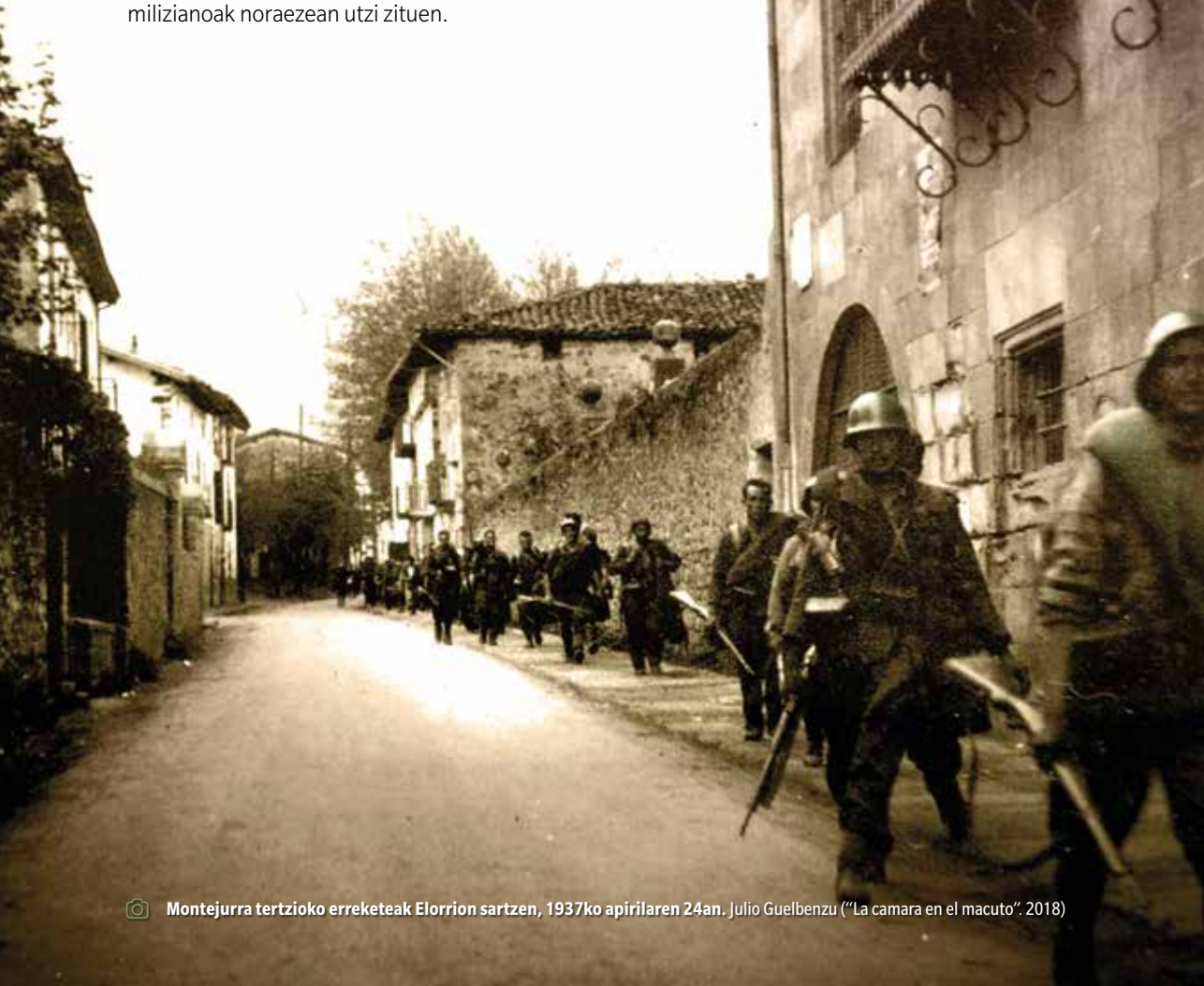
Saibiko gaina frankistek beraien eskuetan zute-la, ejertzito matxinatuaren hurrengo jopuntua Elgeta aldean, Intxorta mendietan, kokatu zen. Saibin Montejurrako erreketek aritu baziren mendia eskuratu nahian, beste puntu estrategiko honetan Kirikiñoako nabarmendu ziren beraien posizioak defenditzen.

Apirilaren 20an hasi zen Intxorta mendiak hartzeko frankistek abian jarri zuten erasoa. Aste bete iraun zuten euri jasa handien ostean, Camilo Alonso Vega koronelaren aginduetara zegoen Nafarroako IV. Brigadak Asentzio ermita ingurutik jo zuen erasoa. Enbatar eusteko Beldarrainen Martiartu batailoia zegoen Petatxeko mendi-hegaletan. Martiartukoei aurre egitea tokatu zitzaiena ez zen eraso bakarria izan. Ezkerretik, Ubera aldetik, Asensiomendiren iparraldetik, Intxorta Txiki eta Elgetako herria hartzeko asmoz, eta eskuinaldetik, Gazteluko amildegitik zehar ere nazionalak erasoari ekin zioten. Uberan gora zihozenei aurre egitea Kirikiñokoei egokitu zitzaien eta eskuinaldetik zetozenen kontra aritzea Gaztedi Sozialistako UHPko Bosgarrenari.

Lehen eraso honi beste bik jarraitu zioten egun hartan bertan eta, iluntzera arte borrokan jarraitu arren, egun hartako frankisten ahaleginak guztiak alperrekoak izan ziren. Egun hartan gudari eta milizianoek garaipena lortu zuten eta frankistek bizkarra erakutsi behar izan zieten errepublikanoei.

Apirilaren 20an bertan, Nafarroako Lehen Brigadak, Otxandiotik ekinda, Octubre batailoiak defenditzen zituen errepublikanoen Tellamendiko posizioen kontra jo zuen. Octubrekoek Karraskainera atzeratu ziren baina erreketean erasoari eutsiz. Gau hartan gudarien artean poza zen nagusi.

Apirilaren 24an frankistek berriro ere erasoari ekin zioten. Egun hartan Udala zaintzen Isaac Puente eta Malatesta batailoï anarkistetako milizianoak zeuden, baina Besaide eta Olazubietara begira jarrita defentsak. Posizio honetara zuzendutako bonbardaketek eta etsaïaren erasoak, aurretik barik, atzetik hartzeak milizianoak noraezean utzi zituen.

📷 Augusto Olalde y Kraft erreketearen akuarela. ("La cámara en el macuto". 2018)

📷 Durangoko Andra Mari kalea, 1937ko apirilean.

📷 **Ezkurdi ingurua Montejurra tertzioa Durangon sartu zenean, 1937ko apirilaren 28an.**
Julio Guelbenzu ("La cámara en el macuto". 2018)

📷 **Nazionalen sarrera Durangon, 1937.** (Olioa mihisean. A. Ferrer). Durangoko Arte eta Historia Museoa

 Eusko Gudarostearen presoak Gasteizerako bidean autobusez. (Espainiako Liburutegi Nazionala)

Gorritxok aurretik beldurrez sumatzen zuena, Kirikiño batailoia aginte lekutik ikusten hasi zen, Martiartukoaren eskuinaldera frontea bertan behera jausten hasi zenean eta inguratuta gelditzeko beldurrez, Bediagak atzera egiteko agindua eman zuenean.

Nafarroako Lehen Brigadakoek Udala hartu zuten eta hortik aurrera pinudietan eta tontorretan zehar jo zuten, harik eta Santa Luzia ermitara heldu arte. Leku honetatik Bergaratik Elgetan zeharreko Eloorria bidea moztea lortu zuten erreketek. Honen guztiaren ondorioa izan zen Intxorten galera eta Elgetako herriaren okupazioa. Azken gertaera hau apirilaren 24an arratsaldeko laurak aldera burutu zen. Bitartean, batailo errepublikanoek mendi bi-deak erabiliz lortu zuten ihes egitea.

Saibi, lehenago, eta Intxorta, ondoren, frankisten esku, Durangaldean aurrera egiteko defentsa naturalak arerioen menpe zeuden. Irailaren 25ean Nafarroako Lehen Brigadak Berriz eta Zaldibar okupatu zituen. 27an borrokak Durango ingururaino

heldu ziren eta Abadiño eta Berriz aldetik zetozen frankistei aurre egiteko Santikurutz eta hilerriaren artean defentsa lerro bat eraiki nahian ahalegindu ziren errepublikanoak. Baina, erreketek, hesi hau saihesteko, Garai hartu eta Gallandatik zehar Azkorrentz jo zuten Durangotik Bilbora bidea Arriandi eta Bena inguruetan mozteko asmoz, honetara Durangoren defentsan ziharduten soldaduak inguratuta harrapatzeko. Maniobra hori dela eta, errepublikanoek lurreta eta Durangoko posizioak bertan behera utzita alde egin zuten. Apirilaren 28an Montejurra tertzioko erreketek Durangon sartzen lehenengoak izan ziren eta hori gogoratzeko eta eskertzeko Durangoko udal-batza berriak Espainiako bandera bat oparitu zion unitate nafarrari. Durangaldean gerra amaitu, amaitu zen, baina bakerik ez zen etorri bere lekua hartzeko. Horren hutsunea 40 urtez luzatuko zen diktadura ankerrak bete zuen.

Iñaki Goigana

Sabino Arana Fundazioko artxibo teknikaria